

<https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-07>

УДК 342.565.2

Л.М. ГРИШКО

кандидат юридичних наук, завідувача сектором
муніципального права та місцевого самоврядування
E-mail: l.m.hryshko@karazin.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-1118>
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61024, м. Харків, 61024, вул. Чернишевська, 80

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ЗАКОННІСТЬ, КОНСТИТУЦІЙНІСТЬ ТА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ В МОНАРХІЯХ АРАБСЬКОГО СХОДУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

АНОТАЦІЯ. *Вступ.* Нетипова термінологія для монархій Арабського Сходу з'являється на конституційному та законодавчому рівні. Якщо демократизація після Арабської весни розглядалася переважно як побудова «фасаду демократії», то у наш час є інституційні прояви впровадження елементів демократичного правління, утворюються нетипові для арабських держав інститути публічної влади, зокрема, конституційні суди. Метою дослідження є розкриття особливостей закріплення та реалізації принципів верховенства права, законності та демократизму, а також питань гарантування конституційності в Йорданії, Кувейті, Катарі та Бахреїні. Методологічну основу дослідження складає філософський діалектико-матеріалістичний підхід, що передбачає розгляд впровадження принципів верховенства права, законності та демократизму в умовах реформи державного ладу, як об'єктивної соціальної реальності, що сформувалася і постійно еволюціонує під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч разом із розвитком арабського суспільства. Також застосовано наступні методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціокультурного аналізу. Авторка робить застереження про неприпустимість буквального сприйняття нових юридичних понять та інститутів запроваджених в цих державах без з'ясування їх істинного змісту і розуміння особливостей державного ладу.

Короткий зміст. Політика держав та стратегічні плани розвитку прямо вказують на принципи верховенства права, законності та демократизму як на стратегічні цілі. Проаналізовано тексти конституцій щодо закріплення відповідних принципів, розкрито стратегічні цілі монархій Перської затоки щодо впровадження принципу верховенства права. Проведено аналіз законодавства щодо діяльності конституційних судів, та здійснено огляд практичної діяльності конституційних судів монархій Арабського Сходу.

Висновки. Принцип верховенства права не закріплено на конституційному рівні. Принцип законності, як принцип діяльності органів публічної влади виводиться з тексту конституцій. Принцип верховенства права теж не набув конституційного закріплення, однак, прагнення до справедливості та забезпечення прав людини, рівності прав та свобод, недоторканності особи, незалежної діяльності суддів визначається на рівні конституцій. Принцип демократизму у більшості конституцій закріплено прямо. При прийнятті рішень щодо державно-правового життя монархій Арабського Сходу конституційні суди керуються конституцією та міжнародно-правовими стандартами прав людини без посилення на положення шаріату та ісламські традиції. Водночас, відзначається істотний вплив монарха та уряду на порядок формування конституційних судів Перської затоки. Принцип верховенства права за змістом не зводиться до принципу законності, а розглядається як керівний принцип демократизації, побудови справедливого та безпечного суспільства. Паралельне існування судів шаріату та світських судів, утворення конституційних судів пояснює одночасне застосування понять «верховенство шаріату», «верховенства права» та «конституційність». У монархії Арабського Сходу присутня двоїста система верховенства: верховенство шаріату та верховенство права. Вони існують та розвиваються паралельно і не виключають одна одну. Забезпечення справедливості та рівних умов розвитку для усіх громадян є спільною метою для обох систем.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *права людини, конституційна реформа, конституційний суд, справедливість, іслам, закони шаріату.*

Як цитувати: Гришко Л.М. Верховенство права, законність, конституційність та демократизація в монархії арабського сходу: сучасний стан та перспективи. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Право».* 2023. Вип. 35. С. 68-78. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-07>

In cites: Hryshko L.M. (2023). The rule of law, legality, constitutionality and democratization in the monarchies of the arab east: current state and perspectives. *The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series «Law»,* (35), P. 68-78. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-07> (in Ukrainian)

© Гришко Л. М., 2023

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0

Вступ. Нетипова термінологія для монархій Арабського Сходу (далі - МАС) з'являється на конституційному та законодавчому рівнях. Якщо демократизація після Арабської весни розглядалася переважно як побудова «фасаду демократії», то у наш час є інституційні прояви впровадження елементів демократичного правління, утворюються нетипові для арабських держав інститути публічної влади.

Зовнішня політика української держави переважно європоцентристська, однак не слід залишати поза увагою держави Арабського Сходу. Телеканали арабських монархій переважно дублюють російську пропаганду щодо війни в Україні, що свідчить про низький рівень розуміння процесів, що відбуваються у нашій державі та довіру до політики Російської Федерації (далі - РФ).

Водночас, держави Арабського Сходу теж прагнуть, як і Україна впровадити демократичні засади управління, тому важливо підтримувати ці процеси та здійснювати взаємообмін досвідом. Кризовий військовий період яскраво продемонстрував недоліки зовнішньої політики України щодо взаємодії в усіх сферах з арабськими країнами. Водночас, монархії Арабського Сходу при голосуванні в ООН не визнали псевдореферендумів, які було проведено РФ на окупованих територіях України у 2022 році.

Практика впровадження цих принципів завжди представляє неабиякий інтерес. Принципи верховенства права, законності та демократизму є взаємопов'язаними, і є універсальними цінностями людства. Реалізація принципу верховенства права, як і такі правові явища як парламентаризм та конституціоналізм не є сталими і на практиці ситуація в державі може істотно змінюватися.

Стан наукової розробки проблеми.

Над різними аспектами проблематики працювали Х. Бехруз, Х. Войнович, О. Волович, С. Галюк, Ю. Коломієць, Г. Левицька, С. Серьогіна, В. Сухонос та ін.

Питанням статусу глави держави цього регіону присвячує Ю. Коломієць провівши дослідження у конституційно-правовому та історичному аспектах. Водночас, праця датується першою половиною 2000-х років і для належних висновків необхідно актуалізувати поточні дані, врахувати зміни законодавства та наслідки революцій. З праць у сфері конституційного права слід згадати також статтю Г. Левицької щодо особливостей конституційного процесу в арабських

державах. В Україні більше уваги монархіям Арабського Сходу присвячено теоретиками, ніж конституціоналістами. Окремо слід відзначити праці Х. Бехруза щодо ісламських традицій права.

О. Зінченко провела у 2018 році порівняльний аналіз форми правління арабських монархій та виокремила їх особливості, серед яких зазначено ознаки, які у наш час не відповідають дійсності та потребують переосмислення на підставі модернізації державного ладу цих країн. Пояснити такі висновки можна переліком опрацьованих джерел, які датуються не пізніше ніж 2013 роком. Без розуміння сутності процесів, які відбуваються у цих державах та дослідження крізь призму «невідповідності західним стандартам демократії», неможливо з'ясувати достеменно чи відбулася підміна законодавчих органів консультативними і дорадчими шляхом кваліфікації останніх законодавчими чи парламентами, чи це спроба реалізації ісламського принципу «аш-шура». Якщо дослідити питання більш ґрунтовно, то можна виявити прояви модернізації у сфері законодавчої влади МАС: тенденція щодо розширення повноважень через надання права законодавчої ініціативи, подолання вето глави держави та проголошення недовіри членам уряду (Йорданія, Кувейт, Бахрейн та Катар); демократизація порядку формування та функціонування законодавчих (законорадчих) органів. Саме тому, доречно було б при характеристиці форми правління використати методи індексного та кластерного аналізу, які пропонує С. Серьогіна.

Слід відзначити, що автори рідко вдаються до дослідження першоджерел. Безумовно істотною перепоною є неволодіння арабською мовою. Однак, у наш час усі монархії Арабського Сходу мають власні офіційні сайти органів влади англійською мовою, де можна ознайомитися з конституціями та іншими політико-правовими та нормативно-правовими документами.

Привертає увагу стаття С. Вахіді (S. Waheedi), яка є коротким аналізом інституційної незалежності суддів у двох державах Перської затоки, Кувейті та Бахреїні, з особливим акцентом на суддях конституційного суду. Висновки автора статті свідчать, що ще зарано говорити про самостійність судової влади в цих країнах.

У 2017 році вийшла стаття присвячена питанням запровадження конституційного

контролю в МАС, де висвітлено суттєві зміни, які було запроваджено у період модернізації державного ладу разом з прийняттям (оновленням) конституцій. Так, запровадження інституту конституційного контролю відбулося у ряді МАС в другій половині ХХ століття (Кувейт, ОАЕ, Йорданія), або ж вже у ХХІ столітті (Бахрейн, Катар). Проте, й до сьогодні ця проблематика залишається малодослідженою. Тому, досвід МАС щодо запровадження європейської моделі конституційного контролю залишається маловідомим. Однак, станом на 2017 рік не було можливості ознайомитися з рішеннями конституційних судів англійською мовою. Однак, наприклад, Конституційний Суд Йорданії у наш час вже має свій офіційний сайт, де розміщено офіційний переклад рішень.

Представлена проблематика потребує подальшого дослідження та широкої теоретико-конституційної дискусії.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття особливостей закріплення та реалізації принципів верховенства права, законності та демократизму, а також питань гарантування конституційності в Йорданії, Кувейті, Катарі та Бахреїні. Безумовно, поняття конституційності не коректно застосовувати по відношенню до Королівства Саудівська Аравія, де конституцією є Коран та Сунна, а Основний Нізам 1992 року лише визначає основи організації влади в державі. Слід зробити уточнення щодо Султанату Оман, де відсутній конституційний суд, проте, конституційний контроль все ж впроваджено. У абсолютній монархії, де не визнається принцип поділу влади фактично такий контроль здійснює сам монарх. Хоча відповідно до Конституції, контроль за конституційністю актів покладено на Міністерство юстиції, яке вирішує спори, які виникають щодо невідповідності законів та інших актів Основному закону.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає філософський діалектико-матеріалістичний підхід, що передбачає розгляд впровадження принципів верховенства права, законності та демократизму в умовах реформи державного ладу, як об'єктивної соціальної реальності, що сформувалася і постійно еволюціонує під впливом внутрішніх і зовнішніх протиріч разом із розвитком суспільства. Безумовно, конституційно-правове дослідження має

включати нормативно-правове регулювання принципів верховенства права, законності, демократизму, тому основу складає формально-юридичний метод. Порівняльно-правовий метод застосовується для аналізу досвіду нормативного закріплення перелічених принципів в монархіях досліджуваного регіону. Метод соціокультурного аналізу дозволяє дослідити особливості поєднання інституту конституційного контролю з наявністю державної релігії і законів шаріату в якості основного джерела законодавства та інститутів контролю за додержанням норм ісламу.

Слід застерегти від буквального сприйняття нових юридичних понять та інститутів запроваджених в цих державах без з'ясування їх істинного змісту і розуміння особливостей державного ладу.

Основний текст. Для правових систем сучасних ісламських держав характерний дуалізм, що полягає в одночасному існуванні норм класичного ісламського права та норм, запозичених з інших правових систем, що дозволяє пристосувати правові системи ісламських держав до постійно змінюваного економічного та соціально-політичного середовища. У результаті ряду реформ було запроваджено інститут конституційного контролю та розширено гарантії недоторканності особи. Наприклад, в Йорданії станом на 2012 рік було запроваджено механізм діяльності Конституційного Суду, а у 2013 ним винесено перші рішення. Раніше тлумачення Конституції покладалося на Верховну раду, яку очолював голова Сенату (верхня палата парламенту, яка формується Королем), а членами були сенатори та судді. Отже, питання щодо конституційності виникає в МАС одночасно з прийняттям конституцій і не завжди пов'язана з подіями «Арабської весни».

У поле зору Проєкту «Світова справедливість» (World Justice Project), як організації, яка працює над просування верховенства права в усьому світі, потрапляють Йорданія та Об'єднані Арабські Емірати (далі - ОАЕ). Індекс впровадження принципу верховенства права у цих державах, згідно висновків Проєкту, значно вищий, ніж в Україні. При визначенні індексу впровадження на практиці верховенства права враховує дев'ять показників: обмеження повноважень органів влади; відсутність корупції; порядок і безпека; основні права; відкритість уряду; нормативно-правове забезпечення; цивільне

судочинство; кримінальне судочинство; і неформальне правосуддя.

Йорданія за даними Проєкту «Світова справедливість» (The World Justice Project) за 2012-2013 рр. перебувала на рівні вище середнього щодо впровадження принципу верховенства права на практиці (The World Justice Project Rule of Law Index). ОАЕ лідирували і досі лідирують у регіоні за рядом показників щодо рівня впровадження верховенства права. Державні інституції в країні відносно добре розвинені та вільні від корупції (23 місце у світі), а урядовці притягуються до відповідальності за неправомірну поведінку. Країна захищена від злочинності та насильства (посідає 5 місце у світі), а система цивільних судів є ефективною та відносно незалежною. З іншого боку, офіційна система стримувань і противаг залишається слабкою, і країна має низький рівень дотримання основних прав (82 місце), включаючи трудові права, свободу зібрань, свободу релігії та свободу переконань і їх вираження. Доступність офіційної інформації нижча, ніж в інших країнах з високим доходом.

Станом на 2012-2013 рр. Йорданія перебувала у верхній половині рейтингу серед країн із доходом вище середнього за більшістю параметрів, з відносно високими оцінками у сферах безпеки, цивільного та кримінального правосуддя, відсутності корупції та ефективного регулювання захисту права власності. Захист основних прав на незадовільному рівні (75 місце), особливо щодо дискримінації та забезпечення трудових прав.

Загалом у загальному підсумованому рейтинзі за усіма показниками Йорданія перебуває на 61 місці, а Україна на 76. ОАЕ з 13 місця у 2015 року змістилися на 19 у 2022. Однак, навіть в умовах війни рейтинг України знизився не суттєво, не зважаючи на ті труднощі в забезпеченні принципу верховенства права і умовах недотримання норм гуманітарного права РФ та ризиками для адекватного сучасним викликам функціонування державних інституцій. Подібні дослідження звертають увагу на проблемні аспекти, однак точність даних є досить умовною.

Слід відзначити, що ознаки корупційних дій, до яких є лояльне арабське суспільство наведені показники не враховують. Так, мова йде про поважливе ставлення до певних родів, родин та надання

їм переваг, які не передбачено законами та конституцією. Принцип племінної організації суспільства нікуди не зник, а продовжує впливати на суспільні та політико-правові процеси.

Доречно розпочати з правового закріплення принципу законності, верховенства права та демократизму. Принцип законності виводиться з тексту конституцій і не закріплюється окремо як засада державного ладу. Наприклад, Конституцією Йорданії закріплено рівність йорданців перед законом та заборону дискримінації за ознаками раси, мови чи релігії (ст. 6); незалежність суддів та підпорядкування їх тільки закону (ст. 97), а шаріатські суди при здійсненні своєї юрисдикції застосовують положення законів шаріату (ст. 106), врегулювання діяльності місцевого самоврядування законами (ст. 121) та ін. Згідно Конституції Кувейту судова влада належить судам, які здійснюють її від імені Еміра в межах Конституції (ст. 53); усі люди рівні в людській гідності та громадянських правах і обов'язках перед законом, незалежно від раси, походження, мови чи релігії (ст. 29); жоден злочин і жодне покарання не можуть бути встановлені інакше як на підставі закону, і жодне покарання не може бути призначене, за винятком правопорушень, вчинених після набрання чинності відповідним законом (ст. 32); закон визначає умови, за яких емір здійснює свої конституційні повноваження (ст. 59). Конституція Бахрейну передбачає, що честь суддівського корпусу, порядність і неупередженість суддів є основою державного устрою, гарантією прав і свобод. Жоден «авторитет» не має переважати над рішенням судді, і за жодних обставин не можна втручатися в хід правосуддя. Закон гарантує незалежність судової влади, а також закон визначає гарантії діяльності суддів (ст. 104); не може бути жодного злочину та жодного покарання, окрім як за законом, і покарання лише за дії, вчинені після дати набрання чинності законом, який передбачає те саме. Цією ж статтею закріплено презумпцію невинуватості (ст. 20). Згідно Конституції Катару передбачено, що судова влада належить судам, які здійснюють її від імені Еміра в межах Конституції (ст. 53); громадяни Катару мають рівні права та обов'язки (ст. 34). Крім того, передбачено заборону катувань та ін. Конституції як Кувейту, так і Бахрейну містять положення, які обіцяють незалежність судової влади, невід'ємною частиною якої є конституційні суди, але залишають деталі

механізмів гарантування цієї незалежності звичайним законом. Проте жоден із законодавчих органів регіону не є повністю виборним. Ця структурна відносна слабкість законодавчої влади призводить до значного впливу виконавчого керівництва країни на законотворчу діяльність.

Конституцією Йорданії не визначено прямо форму політичного режиму, однак передбачено, що нація є джерелом влади та здійснює свої повноваження у спосіб, передбачений Конституцією (ст. 24). Конституції Кувейту, Катару та Бахрейну прямо закріплюють демократичний політичний режим.

Верховенство права є життєздатним і динамічним поняттям і, як і багато інших понять, не піддається точному визначенню. Однак це не означає, що немає згоди щодо базових цінностей, які воно представляє. Тому, хоча принцип верховенства права не закріплено жодною з конституцій МАС, що частково пояснюється проголошенням ісламу державною релігією та верховенство шариату, однак певні базові цінності цього принципу набули свого вираження. Так, конституціями МАС передбачено, що держава охороняє основи суспільства, забезпечує безпеку, спокій і рівні можливості для громадян; справедливість, свобода та рівність є опорами суспільства (ст.ст. 7,8 Конституція Кувейту). Катарське суспільство засноване на цінностях справедливості, доброзичливості, свободи, рівності та високої моралі. Держава має підтримувати основи суспільства та забезпечувати безпеку, стабільність та рівні можливості для всіх громадян (ст. 18, 19 Конституції Катару). Справедливість є основою влади в Бахреїні. Співпраця та взаємна повага забезпечують міцний зв'язок між громадянами. Свобода, рівність, безпека, довіра, знання, солідарність і рівність можливостей для громадян є опорами суспільства, гарантованими державою. Люди рівні в людській гідності, а громадяни рівні перед законом у громадянських правах та обов'язках. Між ними не повинно бути дискримінації за ознакою статі, походження, мови, релігії чи віросповідання (ст.ст. 4,18 Конституція Бахрейну) та ін.

Принцип верховенства права передбачає внесення законодавчих змін із визначенням певного перехідного періоду, який дасть особам час для адаптації до нових обставин. Доречно відзначити, що строки набрання чинності законів та інших

нормативно-правових актів в Йорданії та інших монархіях Арабського Сходу вдвічі більші ніж в Україні — 30 днів. Такий підхід повною мірою відповідає принципу верховенства права та заслуговує уваги, оскільки дозволяє особі належно підготуватися до новел та змін законодавства. Так, згідно ст. 65 Конституції Кувейту промульгація законів відбувається протягом тридцяти днів з дати їх подання Національними зборами Еміру. Цей термін скорочується до семи днів у разі крайньої необхідності. Рішення про таку терміновість приймається більшістю голосів членів Національних зборів. Право вето Короля Йорданії згідно ч. 3 ст. 93 Конституції реалізується протягом шести місяців з дати його подання для підписання та оприлюднення.

Доречно розглянути державну політику щодо впровадження принципів верховенства права, законності та демократизму. Політика держав та стратегічні плани розвитку прямо вказують на принципи верховенства права, законності та демократизму як на стратегічні цілі. Справедливе судочинство є одним із шести стовпів Національного порядку денного відповідно до «Бачення 2021» ОАЕ. Держава прагне стати найбезпечнішим місцем у світі шляхом впровадження верховенства права, принципів рівності та справедливості, де громадяни, жителі та відвідувачі відчувають себе в безпеці та заохочені відстоювати свої права. Прийняттям Національної хартії дій Бахрейну 2001 року (The National Action Charter) закладено основи демократичних перетворень, які розпочато з внесення змін до конституції. Передбачено, що основою управління є справедливість, верховенство права, свобода, безпека, мир, соціальна єдність та рівні можливості, які є основою суспільства і забезпечуються державою. Проголошено рівність прав та свобод, заборону дискримінації, недопущення катувань, свобода віросповідання, свобода слова та друку та ін. Роль монарха є визначальною в усіх процесах модернізації держав Арабського Сходу через місце в системі органів публічної влади. Судді конституційних судів призначаються монархом, проте, їх діяльність визначається законом, який приймає парламент; присяга судьями приноситься перед монархом, рішення приймаються від імені глави держави. Водночас, прагнення до впровадження принципу верховенства права проголошується самими монархами. Так, Король Йорданії Абдалла II підтвердив, що верховенство права

є «парасолькою», яка захищає рух до демократії та реформ в Йорданії. Це також ключовий фактор у досягненні розвитку та просування. Саме тому Король зробив особливим пріоритетом боротьбу з «васта» (кумівством) (to fight wasta (nepotism) і корупцією в усіх їх формах, закликаючи всі державні установи вжити необхідних заходів. Протягом останніх кількох років Йорданія працювала над створенням нових демократичних інститутів, спрямованих на зміцнення верховенства права та забезпечення справедливості для всіх. Основними з цих інституцій є Конституційний суд (the Constitutional Court), Незалежна виборча комісія (the Independent Election Commission), Йорданська комісія з доброчесності та боротьби з корупцією (the Jordan Integrity and Anti-Corruption Commission) та Королівський комітет із розвитку судової системи та зміцнення верховенства права (the Royal Committee for Developing the Judiciary and Enhancing the Rule of Law).

Розуміння як саме поєднуються в мусульманських монархіях державна релігія, верховенство шариату та верховенство права є ключовим при розгляді питань впровадження елементів західної демократії. Для демонстрації особливостей цього поєднання вдало підходить ст. 5 Конституції Бахрейну, де прямо передбачено, що «Держава гарантує поєднання обов'язків жінки щодо сім'ї з її працею в суспільстві, її рівність з чоловіком у політичній, соціальній, культурній та економічній сферах без порушення положень ісламського канонічного права (шариату)». Отже, держава водночас створює умови для додержання відповідних гарантій реалізації прав жінок на рівні з чоловіками, а також забезпечує умови для додержання норм шариату, що для мусульман є надважливим. Створення належних умов реалізації прав мусульман забезпечує збереження державної релігії, а забезпечення гендерної рівності створює умови для впровадження та реалізації принципу законності та верховенства права.

Одним із проблемних питань в арабських державах було право на оскарження судового рішення. Сьогодні дане право гарантується як в системі шариатських судів, так і світських. Наприклад, згідно ст. 103 Конституції ОАЕ, порядок оскарження рішень федеральних судів та судів еміратів встановлюється спеціальним законодавством (ст. 103). Навіть в Саудівській Аравії згідно з Основним нізамом право на судові

оскарження гарантується всім громадянам та іноземцям на рівних засадах (ст. 47).

Щодо конституційності, то в Йорданії, Кувейті, Катарі та Бахреїні, окрім «шариатського» контролю запроваджено також і конституційний контроль зі створенням спеціалізованого суду. Кувейтська модель була значною мірою відтворена в інших країнах Перської затоки. Конституція Кувейту 1962 року передбачає створення «спеціалізованого судового органу» для перегляду конституційності законів, указів і постанов. Йорданська конституція єдина серед основних законів МАС, в якій окремий розділ присвячено статусу Конституційного суду. Основний закон Бахрейну (ст. 106) закріплює, що Конституційний суд здійснює нагляд за конституційністю законів та статутів. Конституцією Катару (ст. 140) передбачено, що закон встановлює компетентний судовий орган для вирішення спорів про конституційність законів та інших актів, визначає його повноваження, порядок звернення та ін.

Саме зі змінами Конституції Йорданії у 2011 році запроваджується Конституційний суд з чим пов'язують початок активного впровадження принципу верховенства права. Суд утворено у 2012 році, а у 2013 році Судом було прийнято перші рішення. Згідно Конституції, Конституційний суд Йорданії є незалежним відокремленим судовим органом (ст. 58). Конституційний суд Йорданії має компетенцію нагляду за конституційністю чинних законів та інших нормативних актів (regulations); його рішення є остаточними й обов'язковими для всіх. Конституційний суд має право тлумачити положення Конституції на вимогу Ради міністрів, або більшості депутатів будь-якої палати парламенту (ст. 59). Крім того, у справі, яка розглядається загальними судами держави, будь-яка зі сторін може порушити питання про неконституційність (ст. 60). Відповідно до Закону Бахрейну «Про Конституційний Суд» № 27 від 2002 року, сторони у спорі також можуть оскаржувати конституційність статті закону чи іншого акту. Якщо відповідний суд визнає такий вимогу обґрунтованою та істотною, він відкладає розгляд справи та надає строк не більше одного місяця, протягом якого заявник повинен подати скаргу до Конституційного Суду. Слід відзначити, що завантаженість конституційних судів не є значною. Згідно офіційного сайту Конституційного Суду Йорданії за 2013-2022

рр. кількість винесених рішень та постанов суду коливається від кількох до понад 20 на рік. Наприклад, за 2022 р. винесено дві постанови-рішення (Rulings of the Court, Judgment) та одне інтерпретаційне рішення (interpretative decision), а за 2013 рік винесено 7 постанов-рішень та 11 інтерпретаційних рішень.

У 2013 році звернення парламенту до Конституційного Суду Йорданії стосувалося питання тлумачення регламенту діяльності парламенту, проте Суд відмовив у розгляді, з мотивів, що до повноважень суду не відноситься тлумачення підзаконних актів, аналогічних висновків Суд дійшов і в результаті розгляду звернення від парламенту у 2022 році, рішення № 1. Рішення № 1 за 2020 рік присвячено питанню міжнародних договорів та прийняття законів, що мають наслідки для чинних міжнародних договорів Йорданії, Рішення № 1 від 2019, стосується обмежень міністрів та депутатів займатися підприємницькою діяльністю. Рішення № 1 2017 року присвячено питанням законодавчого процесу. Рішення № 1 2015 року стосується питання тлумачення поняття «місцеві ради», передбаченого ст.ст. 120,121 Конституції. Отже, конституційними судами розглядається досить широке коло питань.

Практикується винесення окремої думки. Так, привертає увагу рішення Конституційного Суду Йорданії № 6 за 2013 рік. Питання яке порушується в рішенні присвячено праву на створення асоціацій, яке передбачено ст.ст. 23, 120 Конституції Йорданії. Йдеться про право на створення профспілок, яке законодавці прагнуть поширити на сферу державної служби і уточнюють у Конституційного Суду чи поширюється норма Конституції на певну групу держслужбовців. Отже, станом на 2013 рік право на створення профспілок не було поширено на усі професійні колективи, оскільки не було відповідного законодавчого забезпечення. Йдеться про те, чи потрібно окремо регулювати право на асоціації авкаф імамів та службовців, які відносяться до державних службовців і в приватному секторі відповідних посад немає, а отже і не існує профспілок. Відповідне запитання у Сенату виникло при розгляді Проекту закону про Асоціації авкаф імамів і службовців (Draft of the Association of Awqaf Imams and Employees). Авкаф — пожертвування, зроблене мусульманином на релігійні, освітні чи благодійні цілі. Суд при прийнятті рішення

керувався ч. 1 ст. 128 Конституції, де передбачається, що «Закони, видані відповідно до цієї Конституції для регулювання прав і свобод, не можуть впливати на суть таких прав або впливати на їх основи». Крім того, у своєму рішенні Суд посилається на міжнародні стандарти прав людини (Загальну декларацію прав людини 1948 року та два Пакти до неї та ін.), зазначаючи, що міжнародні конвенції та пакти наголошують на свободі створення спілок. З огляду на вищезазначене, суд вирішує, що працівникам будь-якого міністерства чи будь-якого державного відомства, організації чи установи дозволяється засновувати власну профспілку і парламент може врегулювати порядок реалізації цього права таким чином, як вважатиме за необхідне, навіть якщо їх діяльність вже підпадає під Положення про державну службу.

Окрема думка щодо запиту на тлумачення № 6 від 2013 року, наданого д-ром Абд Аль-Кадер Тура. Згідно позиції судді, прийняття спеціального акту для регулювання відносин щодо утворення профспілок вакуфів не потрібно, оскільки вони як державні службовці наділені правом створювати трудові спілки згідно нормативно-правових актів про державну службу, а професійні спілки участь в яких є обов'язковою і визначається професією не залежно від сектору працевлаштування (приватного чи державного) утворювати авкаф імами і службовці не можуть.

Отже, вчений переконаний, що імамам і працівникам Міністерства вакафів і у справах ісламу не дозволяється створювати професійні спілки.

Таким чином, рішення Конституційного Суду максимально широко розглядає право на професійні об'єднання, керуючись Конституцією.

З практики Конституційного суду Кувейту слід відзначити рішення щодо права жінок мати особистий паспорт та виїжджати за кордон без згоди чоловіка, а також рішення 2009 р., згідно якого Суд дозволив двом жінкам-депуткам парламенту не носити традиційний мусульманський головний убір (хіджаб) і відхилив запит консервативно налаштованого депутата, який намагався змусити їх покривати голову хусткою на знак поваги до шаріату та ісламських традицій.

Наведені рішення свідчать, що при прийнятті рішень щодо державно-правового життя МАС, конституційні суди керуються конституцією та міжнародно-правовими

стандартами прав людини без посилання на положення шариату та ісламські традиції.

Водночас, в науковій літературі звертається увага на ряд негативних моментів щодо самостійності та незалежності суддів конституційних судів. Зокрема, щодо порядку формування та фінансування судів Кувейту та Бахрейну.

С. Вахіді (S. Waheedi), звертає увагу, на проблеми значного впливу виконавчої влади на порядок формування, функціонування та фінансування в Кувейті та Бахреїні, проблеми реалізації принципу розподілу влад в державах Перської затоки. На відміну від законодавства Кувейту та Бахрейну, Закон Йорданії «Про Конституційний Суд» передбачає юридичні гарантії фінансової незалежності Конституційного Суду. Зокрема, Суд має незалежний бюджет, який затверджується Загальною радою (до її складу входять усі судді) та надсилається Прем'єр-міністру для включення до проекту Закону про бюджет (ст. 32). С. Вахіді (S. Waheedi) робить висновок, про те, що конституційний контроль був найефективнішим у ліберальних демократіях. Для належного конституційного контролю необхідний ефективний розподіл влади та самостійність здійснення повноважень кожною з гілок влади, тоді суди можуть діяти як арбітри, покладаючись на свої конституційні гарантії реалізації повноважень. Положення законодавства які допускають офіційне втручання виконавчої влади в поєднанні з політичними реаліями традиційно сильної виконавчої влади, в якій домінують дуже впливові династії та племінна організація суспільства, залишають широкі можливості для виконавчої гілки влади впливати на судові рішення.

Варша Райора (Varsha Rajora), порівнюючи принцип верховенства права Великої Британії та Індії робить висновок, що у монархії концепція закону розвинулась для контролю за довільною владою монархів, які претендували на божественні повноваження правити. У демократії ця концепція набула іншого виміру і означає, що носії публічної влади повинні бути в змозі публічно обґрунтувати, що здійснення влади є юридично обґрунтованим і соціально справедливим. Що ж стосується сучасних арабських монархій, то в аспекті досліджуваної проблематики, слід відзначити, що поява конституційних судів є продовженням загальної тенденції до обмеження влади монарха і запровадження

принципу верховенства права під керівництвом монарха. Водночас, священність та недоторканність монарха у поєднанні з його повноваженнями в сфері ісламу доповнюються принципом законності та верховенства права, що ще раз доводить концептуальну відмінність впровадження цих принципів. Модернізація як така не передбачає вилучення норм шариату, а лише додає норми нових джерел права, які закріплюють міжнародні стандарти прав людини, а також інститути їх захисту.

Поєднання конституційності, верховенства права та ісламу, як державної релігії означає дуалізм систем верховенства: верховенство шариату та верховенства права. Вони існують паралельно по двом різним джерелам права, як системи законів шариату та нормативно-правових актів. Водночас, принцип верховенства права не зводиться в МАС до принципу законності за змістом, а розглядається як керівний принцип демократизації, побудови справедливого і безпечного суспільства.

Отже, особливості впровадження принципу верховенства права в конституційно-правові відносини МАС, як і особливості поєднання верховенства шариату з верховенством права є перспективними напрямками подальших досліджень.

Висновки. З огляду на проведене дослідження слід зробити наступні висновки:

1. Принцип законності, як принцип діяльності органів публічної влади виводиться зі змісту норм Конституції і окремо як засада державного ладу не закріплюється. Принцип верховенства права не набув конституційного закріплення, однак, прагнення до справедливості та забезпечення прав людини, рівності прав та свобод, можливостей, незалежної діяльності суддів визначається на рівні конституцій. Принцип демократизму у більшості конституцій закріплено прямо.

2. У своїй діяльності конституційні суди керуються стандартами прав людини без посилання на положення шариату та ісламські традиції. Водночас, відзначається істотний вплив монарха та уряду на порядок формування та фінансування конституційних судів в державах Перської затоки.

3. Паралельне існування судів шариату та світських судів, утворення конституційних судів пояснює одночасне застосування понять «верховенство шариату», «верховенства права» та «конституційність». У рішеннях конституційних судів зустрічаються посилання на міжнародні стандарти прав людини. У МАС

присутня двоїста система верховенства: верховенство шариату та верховенство права. Вони існують та розвиваються паралельно і не виключають одна одну. Спільне для обох

систем є забезпечення справедливості та рівних умов розвитку для усіх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коломієць Ю. М. Правовий статус монарха в державах Близького Сходу, Магрибу та Японії: навчальний посібник. Ун-т внутр. справ. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2001. 112 с.
2. Левицька Г. Особливості конституційного процесу в арабських державах. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2005. № 41. С. 137-141.
3. Бехруз Х. Исламские традиции права: Сборник научных трудов. Одесская национальная академия. Одесса: Юридична література, 2006. 293 с.
4. Зінченко О. В. Особливості форми правління арабських монархій (порівняльний аналіз). Вісник національної академії правових наук України. 2018. № 1. Том. 25. С. 50-64.
5. Гришко Л. М. Державний лад монархій Арабського Сходу в умовах модернізації: дисертація...к.ю.н.: 12.00.02. Харків 2013. 240 с.
6. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія. Х. : Право, 2011. 768 с.
7. Waheedi Salma Guarantees and Challenges of Judicial Independence: The Constitutional Courts of Kuwait and Bahrain as Case Studies. P. 61-76. URL: <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748912019-61.pdf>
8. Гришко Л. М. Особливості запровадження конституційного контролю в монархіях Арабського Сходу. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 66-69.
9. Rule of Law Index 2012/2013. The World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2012-web.pdf>
10. The World Justice Project. Runkings. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/Jordan/Absence%20of%20Corruption/historical>
11. The Constitution of Jordan with all the amendments thereto. Publications of The House of Representatives. 2011. 102 p.
12. Kuwaiti Constitution 1962. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74769/77214/F-1696036315/KWA74769%20Eng.pdf>
13. Bahrain's Constitution of 2002 with Amendments through 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017.pdf?lang=en
14. The Constitution of Qatar 2003. URL: <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-Constitution-English.pdf>
15. Rajora, Varsha Mansingh, Comparative Analysis of Rule of Law in UK & India (January 8, 2010). URL: <https://ssrn.com/abstract=1533265>
16. The Constitution of Qatar 2003. URL: <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-Constitution-English.pdf>
17. National action Charter Kingdom of Bahrain. URL: <https://bahrain.bh/wps/wcm/connect/9d0fa4ed-dd6c-4b82-b521-afab47e6c0d7/National+Action+Chapter+Kingdom+of+Bahrain.pdf?MOD=AJPERES>
18. The Rule of Law and Citizenship. <https://kingabdullah.jo/en/page/vision/rule-law-and-citizenship>
19. Decision of the Constitutional Court of Jordan. URL: <https://cco.gov.jo/en-us/Documents/Decisions-of-the-Court>
20. Interpretative decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan. №. 1 of 2013. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2013/decison-1-13%20amended.pdf>
21. The Interpretative Decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan № 1 of 2022. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/2022/1-2022%20%282%29.pdf>
22. Interpretative Decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan № 1 of 2020. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2020/decision-1-2020%20amended.pdf>
23. Decisions of the Court of Jordan. URL: <https://cco.gov.jo/en-us/Documents/Decisions-of-the-Court>
24. Decisions of the Court of Jordan: Request № 06/2013. Request Subject-matter: Draft of the Association of Awqaf Imams and Employees, Article (23, 120) of the Constitution. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2013/decison-6-2013%20amended.pdf>
25. Constitutional Court Law: Law of Jordan № 15 Issued on 16/06/2012. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/ConstitutionalCourtLaw.pdf>

Стаття надійшла до редакції 03.04.2023

Стаття рекомендована до друку 12.05.2023

L.M. HRYSHKO

PhD (Law),

Head of the Municipal Law and Local Government Sector of the Scientific Research

E-mail: l.m.hryshko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0347-1118>

Research Institute of State Construction and Local Self-Government
of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, Kharkiv, str. Chernyshevska, 80

THE RULE OF LAW, LEGALITY, CONSTITUTIONALITY AND DEMOCRATIZATION IN THE MONARCHIES OF THE ARAB EAST: CURRENT STATE AND PERSPECTIVES

ANNOTATION. *Introduction.* Atypical terminology for the monarchies of the Arab East appears at the constitutional and legislative level. If democratization after the Arab Spring was considered mainly as the construction of a "facade of democracy", nowadays there are institutional manifestations of the introduction of elements of democratic government, institutions of public power, in particular, constitutional courts, which are atypical for Arab states, are being formed. The purpose of the study is to reveal the specifics of establishing and implementing the principles of the rule of law, legality, and democracy, as well as issues of guaranteeing constitutionality in Jordan, Kuwait, Qatar, and Bahrain.

The methodological basis of the research is a philosophical dialectic-materialist approach, which involves consideration of the implementation of the principles of the rule of law, legality and democracy in the conditions of the reform of the state system, as an objective social reality that was formed and constantly evolves under the influence of internal and external contradictions along with the development of Arab society. The following methods are also applied: formal-legal, comparative-legal, socio-cultural analysis.

The author makes a warning about the inadmissibility of the literal perception of new legal concepts and institutions introduced in these states, without clarifying their true meaning and understanding the peculiarities of the state system.

Brief content. State policy and strategic development plans directly indicate the principles of the rule of law, legality and democracy as strategic goals. The texts of the constitutions regarding the establishment of the relevant principles were analyzed, and the strategic goals of the Persian Gulf monarchies regarding the implementation of the principle of the rule of law were revealed. An analysis of the legislation on the activity of constitutional courts was carried out, and a review of the practical activity of the constitutional courts of the monarchies of the Arab East was carried out.

Conclusions. The principle of the rule of law is not established at the constitutional level. The principle of legality, as the principle of activity of public authorities, is derived from the text of constitutions. The principle of the rule of law has also not been constitutionally enshrined, however, the desire for justice and ensuring human rights, equality of rights and freedoms, inviolability of the person, independent activity of judges is determined at the level of constitutions. The principle of democracy is directly enshrined in most constitutions.

When making decisions regarding the state-legal life of the IAS, the constitutional courts are guided by the constitution and international legal standards of human rights without reference to the provisions of Sharia and Islamic traditions. At the same time, the significant influence of the monarch and the government on the order of formation of the constitutional courts of the Persian Gulf is noted.

The principle of the rule of law in its content is not reduced to the principle of legality, but is considered as a guiding principle of democratization, building a just and safe society. The parallel existence of Sharia courts and secular courts, the formation of constitutional courts explains the simultaneous application of the concepts of "supremacy of Sharia", "rule of law" and "constitutionality".

In the monarchies of the Arab East, there is a dual system of supremacy: the supremacy of Sharia and the supremacy of law. They exist and develop in parallel and are not mutually exclusive. Ensuring justice and equal development conditions for all citizens is a common goal for both systems.

KEY WORDS: *human rights, constitutional reform, constitutional court, justice, Islam, Sharia law.*

REFERENCES

- 1.Kolomiiets Yu. M. Pravovyi status monarkha v derzhavakh Blyzkoho Skhodu, Mahrybu ta Yaponii: navchalnyi posibnyk. Un-t vnutr. sprav. Kh.: Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav, 2001. 112 s. (In Ukrainian).
- 2.Levytska H. Osoblyvosti konstytutsiinoho protsesu v arabskykh derzhavakh. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. 2005. № 41. S. 137-141. (In Ukrainian).
- 3.Bekhruz Kh. Yslamskye tradytsyy prava: Sbornyk nauchnykh trudov. Odesskaia natsyonalnaia akademyia. Odessa: Yurydychna literatura, 2006. 293 s. (In Ukrainian).
- 4.Zinchenoko O. V. Osoblyvosti formy pravlinnia arabskykh monarkhii (porivnialnyi analiz). Visnyk natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2018. № 1. Tom. 25. S. 50-64. (In Ukrainian).

- 5.Hryshko L.M. Derzhavnyi lad monarkhii Arabskoho Skhodu v umovakh modernizatsii: dysertatsiia...k.iu.n.: 12.00.02. Kharkiv 2013. 240 s. (In Ukrainian).
  - 6.Serohina S. H. Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky : monohrafiia. Kh. : Pravo, 2011.768 s. (In Ukrainian).
  - 7.Waheedi Salma Guarantees and Challenges of Judicial Independence: The Constitutional Courts of Kuwait and Bahrain as Case Studies. P. 61-76. URL: <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748912019-61.pdf> (In English).
  - 8.Hryshko L.M. Osoblyvosti zaprovadzhennia konstytutsiinoho kontroliu v monarkhiiakh Arabskoho Skhodu. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriiia «Pravo». 2017. Vyp. 23. S. 66-69. (In Ukrainian).
  - 9.Rule of Law Index 2012-2013. The World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/wjproli2012-web.pdf> (In English).
  - 10.The World Justice Project. Runkings. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/Jordan/Absence%20of%20Corruption/historical> (In English).
  - 11.The Constitution of Jordan with all the amendments thereto. Publications of The House of Representatives. 2011. 102 p.
  - 12.Kuwaiti Constitution 1962. URL: <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/74769/77214/F-1696036315/KWA74769%20Eng.pdf> (In English).
  - 13.Bahrain's Constitution of 2002 with Amendments through 2017. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Bahrain_2017.pdf?lang=en (In English).
  - 14.The Constitution of Qatar 2003. URL: <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-Constitution-English.pdf> (In English).
  - 15.Rajora, Varsha Mansingh, Comparative Analysis of Rule of Law in UK & India (January 8, 2010). URL: <https://ssrn.com/abstract=1533265> (In English).
  - 16.The Constitution of Qatar 2003. URL: <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-Constitution-English.pdf> (In English).
  - 17.National action Charter Kingdom of Bahrain. <https://bahrain.bh/wps/wcm/connect/9d0fa4ed-dd6c-4b82-b521-afab47e6c0d7/National+Action+Chapter+Kingdom+of+Bahrain.pdf?MOD=AJPERES> (In English).
  - 18.The Rule of Law and Citizenship. <https://kingabdullah.jo/en/page/vision/rule-law-and-citizenship> (In English).
  - 19.Decision of the Constitutional Court of Jordan. URL: <https://cco.gov.jo/en-us/Documents/Decisions-of-the-Court> (In English).
  - 20.Interpretative decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan. №. 1 of 2013. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2013/decison-1-13%20amended.pdf> (In English).
  - 21.The Interpretative Decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan № 1 of 2022. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/2022/1-2022%20%282%29.pdf> (In English).
  - 22.Interpretative Decision: Issued by the Constitutional Court of Jordan № 1 of 2020. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2020/decision-1-2020%20amended.pdf> (In English).
  - 23.Decisions of the Court of Jordan. URL: <https://cco.gov.jo/en-us/Documents/Decisions-of-the-Court> (In English).
  - 24.Decisions of the Court of Jordan: Request № 06/2013. Request Subject-matter: Draft of the Association of Awqaf Imams and Employees, Article (23, 120) of the Constitution. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/english%20desision/2013/decison-6-2013%20amended.pdf> (In English).
- Constitutional Court Law: Law of Jordan № 15 Issued on 16/06/2012. URL: <https://cco.gov.jo/Portals/0/ConstitutionalCourtLaw.pdf> (In English).

The article was received by the editors 03.04.2023
The article is recommended for printing 12.05.2023